

נספח:

1234567

הרב יונתן בנימין בוכינגער

קרית יואל באגרא ג.י. יצ"ו

ספרים מעלמא דאתכסיא: ספר רבינו ירוחם, ספר העיטור ועוד

מסורה בדי החיד"א ששמע מרבנן קשישאי שקבלו מהזקנים ש"ספר העיטור" * ו"רבינו ירוחם" * הם מעלמא דאתכסיא, וכשעשו ביאור עליהם או נאבד החיבור או נסתלק המחבר באמצע, ועל רבינו ירוחם כבר קראו המגיד להבית יוסף "ירוחם טמירי"³. ונעתיק דברי החיד"א מה שכתב בספרו שם הגדולים על ספרים אלו, ונעיר ונוסיף עליהן כהנה וכהנה.

א. חיברו ה"ר יצחק ב"ר אבא מרי ז"ל ממארשיליא בשני חלקים, חלק א' הוא עשרה מאמרות בדיני שטרות גיטין וממונות, ולאחריו ג"כ בדיני שטרות בסימן תשק"ף בגד"ע חכמ"ה, ונדפס בוויניציא שנת שס"ח, ואח"כ בווארשא בשנת תקס"א, ובלבוב בשנת תר"כ, עם הגהות ותיקונים בשם נתיבות שמואל.

חלק ב' הוא על הל' שחיטה מילה תפלין ציצית וברכת חתנים, והוא המשך לח"א, ומיוסד על דברי הגמ' (חולין ט). דת"ח צריך שילמוד כתב שחיטה ומילה ויש אומרים אף קשר של תפלין וברכת חתנים וציצית. בסוף ח"ב ניתוסף חלק עשרת הדברות על משפטי עשרה מעשהז"ג שיש בהן ברכה וזמן, שופר לולב סוכה ועוד. חלק זה היה בכתב יד כמה מאות שנים עד שנדפס לפעם הראשונה בלבוב בשנת תר"כ.

ב. ספר "רבינו ירוחם" מחולק לנתיבים וכל נתיב כולל כמה חלקים, "תולדות אדם וחווה" מיוסד לבאר הדין והלכות המותר והאסור, חלק אדם הוא מנתיב א' עד נתיב כ"א, מיוחד להלכות מיום הולד התינוק עד חתונתו, חלק חווה, נתיב כ"ב – כ"ח, משנושא אשה עד פטירתו, "ספר מישרים", כולל ל"ב נתיבות, לבאר דיני ממונות. נדפס בקושטא שנת רע"ו, וויניציא שי"ג, קאפוסט תקס"ח (ומעוטרה בהסכמת הר"ק רבי לוי יצחק מבארדיטשוב, ובהסכמות הרבנים דמדינת ליטא ביניהם הגאון רבי חיים מוואלאזין זלה"ה, והסכמות רבנים דמדינת רייסין).

יש לציין דבר מעניין מדפוס ראשון – קושטא רע"ו, שנדפס הס' קונטרסים קונטרסים, ומידי שבת בשבתו היו מתחלקים בבתי הכנסת על מנת לשלם קמעא קמעא, כן כתב ר' שמואל הלוי ן' חכים, בשנת ש"ו – ש"ז כשהדפיס שם שו"ת הריב"ש ועשה כן לחלקם בישראל פסקי פסקי, יצא אז ערעור שיש בזה איסור דמקח וממכר בשבת, וכתב תשובה, שאין כאן משום ממצוא חפץ, דחפצי שמים מותרין ... ולא עוד אלא שמזכין את הרבים, כי ע"י ספרים אלו שקונין אלו, המדפיס יגדיל תורה ויאדיר, כי בלא"ה לא הי' הספר נדפס כי אין כל אדם כדניאל בומבירגי שמדפיס הספרים ומניחן אצלו שנה על שנה עד בא קונין, ומתנצל, ומביא רא' בתחלת בואי לארץ הזאת זה שלשים שנה ומעלה נתחלקו ספרי רבינו ירוחם שנדפסו בימים ההם ע"י החכם כמה"ר יהודה ן' בילאט ז"ל שהי' מחזר ודורש בבתי כנסיות ובבתי מדרשות מידי שבת בשבתו (הדפוס העברי בקושטא עמוד 14).

ג. זה לשון מגיד מישרים פ' ויקהל, "במאי דדחית מילי דירוחם טמירי שפיר עבדת, וכן בכל דוכתא דאת משיג עליה, יאות את משיג עליה, וקרינא לי' ירוחם טמירי, דאיהו טמיר בגנתא דעדן דאית צדיקיא דלא משיג זכותא דילהון למהוי בגינתא דעדן בפרסום אלא בטמירו והכי הוה איהו, אבל במדרגא רבא ויקירא איהו" עכ"ל.

זה לשון החיד"א בשם הגדולים מערכת ספרים ערך עיטור (אות ע"ן סי' ל"ב), "ולפעמים נקרא עיטור סופרים אלא שהפוסקים כותבים עיטור לבד, ועל קצת מאמרות כתב הרב בני יעקב, ומורנו הרב מר קשישא מהר"א נחום ה' לו ביאור העשרה מאמרות, והרב החסיד מהר"א גירון עשה פירושים לקצת העיטור ונקרא מקרא סופרים ותקון סופרים, וראיתו כשהייתי בקושטאנטינא שנת תקי"ז שנדפס בו בפרק', והרב מהר"ר יעקב די בוטון ה' לו חבור על העיטור ונאבד, ואיזה שויר נדפס בספרו עדות ביעקב משו"ת וליקומים, והרב הגדול מהר"ש אלגאזי כתב דה' לו זקנת שלמה על לשונות העיטור וח"מ ונאבד.

החיד"א

ושמעתי מרבנן קשישאי בעה"ק ירושלים ת"ו שקבלו מחזקנים, דספר העיטור וספר רבינו ירוחם הם מבחינות סוד עלמא דאתכסיא, וכל מי שעושה באור עליהם או נאבד הביאור או ח"ו יפטר במבחר ימיו, וספר העיטור כבר כתבנו דכמה רבנים עשו פי' ונאבדו והרב בני יעקב נח נפשי' בן ל"ב מהור, וכן רבינו ירוחם הרב מהר"ש יונה עשה באור לחלק אדם וקרא שמו מגיד לאדם, ולמישרים קראו מגיד מישרים ונאבדו, וכמה"ר אשר שלם התחיל לחבר עליו כמו שנראה בספר מטה אשר ונפטר לב"ע בקוצר שנים, והרב נתיבות משפט מעט מועד שביאר ונח נפשי' דרב, גם הרב מהר"א לפפא ה' לו ביאור על רבינו ירוחם כמו שכתב תלמידו הרב משכנות יעקב ונאבד, ומכאן תראה קדושת הרב מהר"א גירון שעשה ביאור לאיזה חלק מהעיטור ויצא לאור והאריך ימים ושנים, תנצב"ה."

וז"ל לשון החיד"א ז"ל במערכת גדולים (אות יר"ד סי' שפ"ב), "רבינו ירוחם היה בשנת צ"ד לאלף השישי, והוא תלמיד רבינו אברהם בן אסמעאל תלמיד הרשב"א, וגם ה' תלמיד הרא"ש, וחיבר ספר אדם וחיה וספר מישרים וספרו מלא טעויות המעתיקים כמ"ש הרלב"ח בתשובה סי' ק"ט"א אמת אגיד כי בא לידי ספר מישרים כ"י ונשתוממתי על המראה בראותי כמה טעויות והשמטות יש בדפוס, והמגיד למרן קראו בשמו ירוחם טמירי, וכן כמה רבנים שחיברו באור לספרו הרב מהר"ש יונה והרב בני אהרן ודכוותייהו, או נתבקשו בשיבה של מעלה או נאבדו החבורים, ומעט מועד מס' מישרים ביאר הרב נתיבות משפט עכ"ל."

ד. החיד"א לאחר שחזר משליחות באירופא שנשלח שם כשד"ר עבור קהלת עיר חברון ת"ו, שהיה בקושטא מחודש אלול שנת תקי"ז עד חודש אדר תקי"ח, עי' בספרו מעגל טוב.

ה. המהרלב"ח כותב שם, וכבר מוחזק הספר ההוא בטעויות כאלה וכאלה ויותר מהמה לעשרות ומאות, וצריך להזהר מאד מאד שלא לסמוך עליו כלל כלל, בשום הוראה בדין כלל, ולכן הגיה שם ע"פ כת"י המדויקים, וכ"כ הש"ך (ח"מ סי' ל"ו ס"ק ט"ז) וז"ל, ומ"ש בד"מ כן לפרש בו' ליתא לפע"ד דכבר נודע שספר ר' ירוחם מוחזק בטעות ואין ספק שטעות נפל כאן בספריו ע"כ. ועי' עוד מה שציין בס' יד מלאכי בכללי שאר מחברים או' י"ח.

הסיבה שהוחזק כ"כ בטעותים אולי נובע מהא שיצא מתחת ידו במהדורתו הראשונה בלי בקורת הנכונה וכמ"ש בהקדמתו לס' מישרים, וז"ל "ובכמה מקומות זכרתי הדין ולא פרשתי אותו והי' בדעתי להשלימו וחלו פני אנשים ידועים לתת להם מיד ההעתקה, ואחרי ימים מועטים חזרתי לפרש בו כל דין ודין כפי יכולתי" ע"כ. ובמהדורא החדשה (ירושלים תשס"ט) אכן תיקנו והגיהו ע"פ כתבי ידות המדויקים ושנראה שהיא המהדורא בתרא של רבינו ירוחם.

ו. לאחרונה החלו להדפיס ספר רבינו ירוחם בדפוס נאה ומשובח עם שינוי נוסחאות בפנים ומן הצד וע"פ כת"י, ועם הערות בשם יאיר נתיב מלמטה, וכפי הסכמת הרבנים איז בזה החשש שכתב

ונברך את דברי החיד"א קצת בארוכה, בסקירה על מחברי הספרים לפרש את הספר העיטור וספר רבינו ירוחם:

ספר בני יעקב

"ועל קצת מאמרות כתב הרב בני יעקב", ולהלן, "והרב בני יעקב נח נפשי' בן ל"ב ^{מחיד"א} ¹²³⁴⁵⁶⁷ **מהור".** חיברו הדיין המצוין ר' יעקב ששון תלמיד הרב מהר"י אלפאנדארי בעל מוצל מאש, נין ונכד למהר"א ששון בעל תורת אמת, ובעוה"ר נח נפשי' בן ל"א שנה, ואני שמעתי מפי המרובים מהפלגת חכמתו ובקיאותו ובה זכירתו (חיד"א בשה"ג מע' י' או' רס"ח), גרפס בקושטא שנת דע"ת והוא ביאור על קצת הלכות מס' העיטור ועוד קצת שו"ת והגהות על הטור [ומשם הועתק במורים שגרפסו בפרעשבורג שנת תר"ו] והרמב"ם.

המחבר מאריך מענין לענין, על מאמר ראשון 'זמן' השלים ביאורו והוא ברפוס יותר ^{מחיד"א} ¹²³⁴⁵⁶⁷ **מחמשים דפים, במאמר ב' 'קנין' לא נשלם הביאור ותופס ששים דפים (עי' קצוה"ח סי' ר"ט שנושא נותן בדבריו), עוד יש קצת ביאור על מאמר ו', וכמה דפים על מאמר ז' כתיבת גימין ושטרות, ובעוה"ר נתבקש בישיבה של מעלה ולא הספיק להשלימו.**

בתולדות שרשם הרב יעקב שלמה ביגלאיין בתחילת הספר ^{מחיד"א} ¹²³⁴⁵⁶⁷ **(יצא לאור במהדורת צילום ע"י הרב יצחק בראך ע"ה בשנת תש"ן) כתב שנפטר המחבר בערך שנת ת"ן, ואינו נכון שהרי בין התשובות שגרפסו בסופו מצאנו תאריך טבת תס"ד בתשו' ב', כסלו תס"ז בתשו' ד', ולפ"ז נסתלק בערך בין תס"ז לתע"ד.**

מצאנו שמאריך רבו הר' המובהק ר' יעקב אלפאנדארי בשבחו בסוף תשו' ג' שמסכים ^{מחיד"א} ¹²³⁴⁵⁶⁷ **לפסקו שם וכותב, "אף כי אין אב מעיד על בנו זרחה עליו השמש אין צריך ראי', צופה הייתי האי צורבא מרבנן יניק וחכים החכם הפוסק, מה נאה אילן זה, ראו דברים ישנים מפי זקן שקנה חכמה, הגיעני לראות מבין עם תלמיד עומד לנגדי, כמה מעלות לאביך זה ילדך, הבן יקיר לי היה תחיה שנים כשני אליהו, יזכני לראות בחופתו וביום חתונתו" עי"ש.**

גם הרבנים המסכימים על הספר מאריכים בשבח המחבר.

ראשון לציון הגאון המובהק ר' אברהם יצחקי אב"ד ור"מ מעיה"ק ירושלים בהיותו על ^{מחיד"א} ¹²³⁴⁵⁶⁷ **הדרך לדפוק על פתחי הנדיבים העיר רבתי בדעות קושטאנדינא כותב, "ואראה מראות אלקים ספר כתב איש הבינים רחימא דנפשיא שניתנה לו בינה יתירה על כל בני דורו הוא הרב המובהק כמהר"ר יעקב ברא כרעא דאבוה זקן ויושב בישיבה החכם השלם כמוה"ר ישראל ששון גר"ו גזע היחס והמעלה "תורת אמת" היתה בפיהו הוא אהרן בחיר ד', יעקב איש תם ויט שכמו לסבול ויתן יד באר היטב ספר עטור סופרים אשר כל חכם**

החיד"א כיון שלא מבארים דבריו, כעת כבר יצא לאור כרך ג' חלק חוה, וכרך ד' חלקו הראשון של ס' מישרים, ומקוים שיצליחו לגמור הדפסתם בלי שום מכשול ופגע.

ז. ובתולדות הגאון ר' חיים אלפאנדרי, שנכתב בתחלת ספרו אש דת - ירושלים תשמ"ח, מציין בעמ' י' שחתם ר' יעקב ששון בשנת שס"ח על פס"ד הנדפס בתשו' מהרי"ט סי' פ"ב, ופשוט והוא טעות דמוכח דאיז הכוונה לר' יעקב דנו.

לב לפנים בישראל משך ידו הימנו כי תורה חתומה ניתנה, ובחזקת היד רוא גלי עד רקאי להדיא".

ומקונן עליו, "עדנו באבו יקמף נתבקש בישיבה של מעלה, זאת ועוד אחרת כי עלה הכורת אין שריד באהל להקים שמו בישראל, אהה ד' אלקים הכלה אתה כו' וכל נתח טוב...", וכן מאריך בשבחו הרב המובהק מוה"ר חיים אלפאנדרי בן הג"ר יצחק רפאל וצוק"ל וכותב, "לפי מעוט השנים רב מאד מחנהו, מימיו מן המקדש הם יוצאים דין רפש של בית אבא מר דודי הרב המובהק כמוהר"ר יעקב אלפאנדרי זלה"ה ראש המדברים בכל מקום, הא דפליג ל' רבי' יקרא ורבו יתירא כל קבל דחוי מאי דקמן זה ספר עיטור סופרים דכתיבן ולא קריין וילאו למצוא הפתח...". וכן החכם השלם הדיון המציון ר' אברהם רוזאנים מאריך ומקונן על המחבר, וזאת הנחמה בקראו שמו בני יעקב להקים לו שם בישראל.

ספר משנת אליעזר

"ומורגו" הרב מר קשישא מהר"א נחום הי' לו ביאור העשרה מאמרות". הוא הגאון אליעזר נחום אב"ד בק"ק אנדרינופלה והרביץ שם תורה הרבה ומגדולי תלמידיו הרב מוה"ר בנימין קאזים מחבר ספר מגילת ספר על הסמ"ג והרב מוה"ר שלמה שלם מחבר ספר לב שלם, דברי שלמה, ושונה הלכות על הבה"ג, ולעת זקנתו עלה לעה"ק ירושלים והי' שם לראש כעשר שנים וכימיו הי' הרב מוה"ר יצחק זרחי' אזולאי אבי החיד"א והרב מוה"ר מאיר מזרחי מ"ס פרי הארץ.

החיד"א הכירו בילדותו וכמ"ש בס' כסא רחמים (ט"ז א) "שמעתי מפה קדוש כד הוינא מליא", ובשם הגדולים כותב "ועיני ראו תוקף גדולת תורתו ושקידתו ורוב ענותנותו ועד סוף ימיו ממש כתב פסקים ומפלפל בישיבה".

נדפס ממנו ס' חזון נחום על משניות, על סדר קדשים הדפים בשנת תק"ג, ובשנת האחרונה לימי חייו בשנת תק"ה נדפס על סדר מהרות, לאחרונה יצא לאור מכתב יד ג' כרכים על סדר זרעים (ירושלים תשנ"ה - תש"ס).

בהקדמתו לחזון נחום כותב, "אני הגבר רעיוני כו' ואני זקנתי ושכתי ושער ראשי כתלג חיור, והנני הולך בדרך כל הארץ ותשורה אין להביא לפני ההוא דגניז וטמיר ונעלם... במעמד שלשתם עלי היו כולם, הלא המה ביאור לסדר זרעים קדשים ומהרות כו' ונלוה עליהם ביאור מכילתא וספרי אשר הם מונחים בקרן זוית כו', ועוד נוסף עליהם ביאור עשרה מאמרות להרב בעל העמוד ז"ל אשר חברתי בימי חורפי קודם חיבור הרב בעל בני יעקב זלה"ה ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, ומסיים ההקדמה, ועתה אליכם אישים אקרא, כי כבר הגעתי לגבורות מרם אצא לשוח בשדה כמאמר התנא בן תשעים לשוח ובשכר זה ד' עליהם יחיו".

ספרו חזון נחום, כבר הזכרנו שסוף כל סוף הודפס והושלם בימינו, גם ביאורו על המכילתא וספרי הנקרא "מדרש אליעזר" נדפסו, הספרי בתשנ"ג, ומכילתא בשנת תש"ס, אבל ספרו על העיטור אף שלא נאבד ונמצא שמור בבליאטיק, עדיין הוא באתכסיא ולא נדפס, הכתב יד היחיד בעולם והוא בכתב יד של המחבר [כן כת' במבוא לפירוש

הספרי וכ"ה בתולדות חכמי ירושלים], כולל רכ"ג דפים, הי' בידי ר' אליעזר ריבלין בירושלים כמו שכותב בס' תולדות חכמי ירושלים ח"ב עמ' 162, ומשם בא לנו יארק ומונח עתה בביהמ"ל ג"י.

ויצוין לפלא, דכתב יד החיבור הוא ביחד עם הכתב יד על סדר זרעים שנקרא אז עדיין בפ"י המחבר "משנת אליעזר", והפי' על העימור נראה כהמשך לחיבורו על המשניות בפ"י המשנה פאה פ"ג מ"ז, וכתוב על כל דף "משנת אליעזר" (ויש דפים שכתוב אות מ' מכירת קרקעות), והחוקרים משערים ראוי כדי לא לסכן עצמו וכנזכר בשה"ג, מצא תחבולה שלא לעשות פירושו על העימור אלא בעקיפין ודרך אגב לפירושו על משנה, ואמנם האריך ימים וגם ספרו נשאר לפליטה עד היום הזה, בסוף הספר (דפים 245-278) נסמכו י"ז תשובות שהשיב המחבר (תשובה ז' הודפס לעיל), ועי' עוד במבוא לחזון נחום זרעים עמ' 46-47.

וכד' הם דבריו שם בהקדמתו: "נותן לפתאים ערמה, דעת ומוימה, הוא אלי עזר, על כן קראתי שם פירושי הלז משנת אליעזר. אמר המחבר הדל שבדלים אליעזר בן יעקב נחום ג"ג, מדי עברי בספר המשנה ראיתי לבאר בדרך אגב עשרה מאמרות להרב רבינו יצחק ז"ל בעל ספר העימור הר השכל והמזמה, אבי המקרא וגר התורה, ואור המשנה והגמרא, מפרק ומהדק הררי קושיות, ויהי מאז בקרן זוית מונחת, אש הקנאה אכלתני, וחמתי היא סמכתני, ונפשי תשיחני, ורוח מבינתי יענני... אמריו מפנינים הם יקרים, וטעמי דברותיו אור מפיקים... ראו ספר במשפטים חקוקים" (ועי' עוד במבוא לפי' הספרי עמ' ג"ד).

ג השאיר אחריו חיבור "אותיות אליעזר" שמוזכרו החיד"א (שה"ג א"ר א' ס' פ"ג) וכותב, "אותיות אליעזר כ"י ממורנו הרב מהר"א נחום ז"ל והוא קושיות ותמיהות בש"ס ובהרמב"ם ובטורים בדרך קצרה מאד, והי' בידי זמן מועט כרביע שעה" ע"כ, קטעים ממנו בעניני פסח גרפס בקובץ צפונות גליון י"א, וכותבים שם שמקוויים להוציאו לאור, חשוב לציין שמוזכר שם (באותיות אליעזר דף ג"ג) הג"ר יעקב ששון, שכותב, "והנה בלשון זה ויכוח גדול הי' לי עם החכם השלם כמהר"ר יעקב ששון ז"ל ועי' בספרי באורך בביאורי על המכילתא".

ג גרפס בספרו חזון נחום (סוף ח"א דורעים) קונטרס בענין ברירה משא ומתן שהי' ביניהם, שכותב "והנה על הקושיא הלזו זה כשלשים שנה נשאתי ונתתי עם מוהר"ר יעקב ששון ז"ל ה"ה בעל ספר בני יעקב", ומעתיק שם מה שכתב ומה שהשיב עליהם, עי' שם עמ' ש"י - ש"כ.

ספר תקון סופרים מקרא סופרים

וזהר החסיד מהר"א גירון עשה פירושים לקצת העימור ונקרא מקרא סופרים ותקון סופרים, וראיתו כשהייתי בקושטאנטינא שנת תקי"ז שנדפס בו בפרק". ולהלן, "ומכאן תראה קדושת הרב מהר"א גירון שעשה ביאור לאיזה חלק מהעימור ויצא לאור והאריך ימים ושנים", הרב המופלא מוהר"ר יעקב אברהם גירון זלה"ה אב"ד ור"מ בק"ק אינדיניפלא, הי' בזמן הג"ר אליעזר נחום הג"ל, וחיבר ספרו אחרי הס' בני יעקב וכמ"ש (דף טז, ד) "כבר האיר זורה החיבור המפואר של אחד מבני עליה, רב תנא, מר ינוקא, שמו בישראל בני יעקב ז"ל, על כן קבעתי פרקי על פי ביאורו אחת לאחת אתנהלה לרגל

מלאכתו, וזה ימים ושנים כשהייתי כותב על דברי רבינו בסיגנון האחר כו", וכן שם בדף י"ז, "הגם הלום ראיתי לחד המיוחד שקדמני והאיר אל עבר פני החיבור המפואר לאחד מבני עליה בעל בני יעקב".

החיד"א 1234567

חיבורו של הר"א גירון, כולל שני פירושים, תיקון סופרים שמבאר ומפרש דברי העיטור, ומקרא סופרים שמבאר והולך בתוך אותו ענין בדברי הגמ' והראשונים, אף שכתב החיד"א שעשה ביאור לאיזה חלק, החיבור סובב והולך על חלק עטור סופרים שהוא עשרה מאמרות, וגם על סימני הס' תשק"ף בגו"ע חכמ"ה, והוא בנדפס רפ"ג דפים, העיטור בפנים והפירושים מעטרים אותו מהצד, אלא שיש חסרות בכמה מקומות.

אוצר החכמה

המחבר לא זכה להדפיסו בחייו שנפטר כבר מקודם בכ"א סיון תקי"א, וכמו שכתב המעתיק בסוף, "לך אלה אבהתי משבח אנא אשר זיכני כהיום הזה לברך על המוגמר האי ספרא דבי רב מורנו ורבינו זצוק"ל להעתיק ולסדרו מענין לענין באותו ענין, אשר איזן וחקר ותיקן את ספר החתום הלז, יען כי כל דבריו כספר החתום ממעיות שנפלו בו, ועל כן לא רצו לשלוח יד בו וייראו מגשת אליו והוא בדק עד שידו מגעת, יען וביען אשר הי' בדעתו דעת עליון להשתעשע בכל דבריו הקדושים, ואל ע"ל יקראוהו למנוחות שעננות, ולכן הרואה יראה כי יש מקומות שלא נגע ופגע ונוסף גם הוא עניינים שלא נגמרו כל צורכנ". ועוד כי עבודת הקודש הי' מוטל עליו להשיב שואלו דבר מד' רוחות העולם, עוד בה שלישיה אשר הי' ידו נטויה על הרמב"ם וטור ורי"ג ועל הכל בשאלות דר' אחאי גאון ז"ל אשר התחיל לעשות מלאכה נפלאה בדרך שעשה על ר' בעל העיטור ז"ל בשני אופנים וכעין זה על הרי"ן גיאת ז"ל ובעונותינו שלא נשלמו וכהנה רבות ספרים".

אוצר החכמה

זמנים, "זכות המחבר מרנא זצוק"ל היא שעמדה לי יען כי לא באו העניינים בסידור כאשר המה חונים כי היו מפוזרים ומפורדים בקונטרסים ישנים גם חדשים זעיר שם זעיר שם ולא נודע מקומם אי', וחפץ ר' בידי הצליח כי מצאתי להם מקום תחנותם ליישבם ולסדרם על לשונות ר' בעל העיטור הן לשונות הרמב"ם הן עניינים נפרדים דשייכי אהדדי ותהי המלאכה נהדרת".

הזכרנו תלמידיו של הג"ר ר' אליעזר נחום, מוה"ר בנימין קאזיס והרב ר' שלמה שלם, כמ"כ היו הם תלמידיו של הגאון ר' יעקב אברהם זצ"ל, ובתחלת ס' דברי שלמה - דרשות, כותב ר' שלמה: "לפום צערא אתיא זכירה וזכירה, ימים מקדם שליו הייתי בעיר ואם בישראל אנדריאנופולי יע"א, עומד ומשמש אל מול פני שני המאורות הגדולים עיני כל ישראל, האחד המיוחד חד בדרא, הרב דומה למלאך הרב הכולל אין גומרין עליו את ההלל מר קשישא ר"ב ור"מ מו"ר כמוהר"ר אליעזר נחום זצוק"ל בוצינא דנהורא, והן שני איש אלקים קדוש יאמר לו, הרב המופלא שבסנהדרין ח"ק ר"מ ור"מ מו"ר רפאל יעקב אברהם גירון זצוק"ל אספקלריא המאירה, שם ביתו בית ועד לחכמים מרבה ישיבה כו".

ה. במבוא לס' חזון נחום על זרעים (עמוד 47), נדחק בדברי החיד"א שכתב שיצא לאור והאריך ימים, דמשמע מזה שיצא לאור בחייו, ואינו קושיא דכוונת החיד"א הוא דחיבורים אחרים נאבדו, או לא נדפסו, או שהמחבר נפטר בקוצר שנים, משא"כ חיבורו של מהר"א גירון יצא לאור, וגם האריך ימים, ומיושב גם כן מה שמקשה שם מחיבורו של רבי אליעזר נחום, דעדיין לא נדפס.

גם מצינו ששניהם חתומים על תקנה בעיר (בתשו' מים חיים - שאלוניקי תר"ו, יו"ד סי' א') שאסור על השוחטים לקחת מנת בשר מהבהמות הכשרות בנוסף לדמי השחיטה, ועיין עוד במבוא לפי' הספרי של הג"ר אליעזר נחום עמוד י"ז-כ"ב, מ'-מ"א, לתולדותיו של הר"א גירון זצ"ל.

חיבורו של רבי יעקב די ביטון ז"ל

"והרב מהר"ר יעקב די ביטון הי' לו חבור על העמוד ונאבד ואיזה שיעור נדפס בספרו עדות ביעקב משו"ת וליקוטים". החכם השלם הדיין המציון הרב המובהק ר' יעקב די ביטון בן הרב מה' אברהם שהי' נכדו של הרב לחם משנה, הי' בזמן הכנה"ג והרב פרח מטה אהרן והרב כרם שלמה ונפ' בשנת תמ"ז, ס' עדות ביעקב נדפס ע"י חתנו בשנת עדו"ת, עד סי' פ' הוא שו"ת, ומשם ואילך ענינים מפורדים ומפורדים מחדושי דינים וקצת לשונות הש"ס והפוסקים ראשונים ואחרונים אחד הנה ואחד משארית הפליטה אשר נמצא מהרב המחבר ז"ל ולא נצרכא אלא לפלפול והנשאר ממון באש, כן כתוב שם, ולפני סי' קמ"ח כתוב, "קצת מן הקצת ממה שנמצא מפירושו על הר"ב העיטור להרב המחבר ז"ל ומדאגה מדבר נכתב בספר", ונדפס שם קצת סימנים על העיטור.

וכן הוא בהקדמת הספר שכותב הג"ר משה אמארייליו, "מה גדלו מעשי ד' הותיר לנו יתר שאת להאיר על הארץ האי ספרא דוקנא מעט מהרבה אשר הי' מקדם כי שרדיו אכלה איש בשרפה אשר שרף ד' בעיר קושטא יע"א היא העיר הגדולה, שם נמצא ושם הי' כל כי האי מרגינתא טבתא בבית מדרשו של הרב המובהק גבור כארי כמה"ר חיים אלפאנדארי יכונגהו עליון, ומגלגלין זכות ע"י זכאי ה"ה חתן המלך ויהי מידי עוברו בעיר גדולה לאלקים הנה העיר ד' את רוח הרב חיים עד העולם הנו' וכן אמר לו הנה נמצא איתי בבית גנוי מרגלית טובה מהרב חמ"ד ז"ל שמשם אורה יוצאה עד אשר מלא את ידו ופתח את אוצרו ותחי רוח יעקב".

ספר זקנת שלמה

"והרב הגדול מהר"ש אלגאזי כתב דהי' לו זקנת שלמה על לשונות העמוד וח"מ ונאבד". הרב הגדול ר' שלמה אלגאזי היה בזמן המהרי"ט והכנסת הגדולה. נולד בברוסא בערך בשנת ש"ע, ולמד תורה בגאליפולי בחבורת הגאונים ר' יוסף ששון ור' מאיר די ביטון, שוב קבע מושבו בעיר איזמיר והרבי' בו תורה, לאחר זמן עלה לעיה"ק ירושלים. החד"א מצא שמו חתום בראשונה על כתב יד ביחד עם הגאונים מהר"ש גרמיואן, הרב ר' משה גאלאנטי, מהר"י חגיז ועוד. נפ' לערך בשנת תמ"ה⁵.

מהר"ש אלגאזי ידוע ומפורסם ע"ש ספריו הרבים שחיבר, אהבת עולם, יבין שמועה, גופי הלכות, שמע שלמה ועוד, והחד"א נתן בהן סימן בר"ת של שמו עי' ערכו, הם' זקנת שלמה מזכיר בעצמו בהקדמת ספרו גופי הלכות שכותב, "והן ידוע להוי לעלמא כי לא עצרתי כח להדפיס ספר זקנת שלמה אשר חברתי שצריך קרוב לת"ת גסים

5. מנכדיו, ידוע הגאון ר' ישראל יעקב אלגאזי מח"ס אמת ליעקב, ארעא דרבנן, שמע יעקב, שלמי ציבור ועוד, ובנו ה"ה הגאון ר' יו"ט אלגאזי אב"ד ירושלים עיה"ק, נודע ע"ש חיבורו מהרי"ט אלגאזי על הל' בכורות. גם חיבר ס' קדושת יו"ט, שמחת יו"ט, ועוד.

[גרונשים] וכן כתב הר"ד קונפורטי בס' קורא הדורות, "ואני בהיותי באזמיר למדתי בשיבתו בחברתו באיזה זמן וא"ל שחבר עוד פירוש על בעל העטור וקרא שמו זקנת שלמה אבל לא עלה בידו להדפיסו", ועיין עוד בהקדמה לספר תאוה לעינים שנדפס בשלשים שנה לפני פטירתו שכותב, "ובכן אעתיר אל אלוה לסיים ס' זקנת שלמה אשר התחלתי מחבורו על חשן המשפט ולשוונות העטור", ובסוף ס' שמע שלמה כותב המגיה, "יזכהו להוציא לאור... ומה גם ס' זקנת שלמה אשר יעד", ומכל זה משמע שהיה כבר מוכן לדפוס אלא שלא זכה לכך מחוסר כסף, ועל כן נאבד.

אמנם בס' שנות חיים (להג"ר חיים חזן - ויניצאה תנ"ג) בהספידו, שמזכיר כל הספרים שחיבר, והאיך שמרומזו בקרא, חושב ומונה גם ס' זקנת שלמה, וכתב, "וכשהי' כותב זקנת שלמה נתבקש ביישיבה של מעלה בארץ ישראל", וכן בהקדמתו הנפלאה של הרב המהולל ר' דוד זינצהיים זצ"ל לספר לחם סתרים שיצא לאור בשמראסבורג, כותב, "ויהי לעת זקנותו נתן ד' בלבו הטחור לשכון כבוד בארצו ואוירא דא"י מחכים החל לחבר ספרו הגדול ביאור ארוך ורב על בעל העיטור הכי קרא שמו זקנת שלמה... כי בטרם הגמר ספר הנזכר ויקרא ד' אל שלמה ויאסף אל עמיו ויספרו עליו, צאו וראו בספר שנות חיים פ' חיי שרה את אשר דברו במטותו של שלמה ע"כ, ועל פי הנ"ל אינו מדויק השמועה שנסתלק באמצע הכתיבה אלא שכבר היה נגמר מקודם לכן ולא נדפס, וכבר העיר כן הרב שפיגל במבוא שנדפס בתחלת ס' גופי הלכות (תל אביב - תשמ"ג) הערה 82-83. ובתולדות המחבר, בס' הליכות אלי (ירושלים תשנ"ח) משער דקרא ספרו זקנת שלמה משום שחיברו לעת זקנתו, וכפי הנ"ל לא היה כלל זקן בעת כתיבתו.

בסיום פירוט הספרים על העיטור שרושם ומונה החד"א, אוסיף עוד ביאור שיצא לאור כמה שנים אחרי זמנו, ואף שהמחבר האריך ימים ושנים, וגם הספר כולו מונה לפנינו עם כל זה לא הי' סוגה בשושנים.

ספר העיטור השלם

ספר העיטור השלם עם פ"י שער החדש. יצא לאור עם ביאור ע"י הגאון ר' מאיר יונה שאץ ז"ל אב"ד סוויסלאץ, בראשונה פירש והגיה ח"ב, דסבר מכיון שיצא זה עתה לאור מכתב יד בשנת תר"כ ולא עלה עדיין על שלחן מלכים לכן דימה בנפשו שרק חלק זה נלקח בחסר ויתר אבל ח"א שכבר נדפס ימים ושנים והובא ג"כ באחרונים בודאי יצא לצורך כלי, אמנם כאשר החל לעיין בו ראה כי כל המגרעות אשר בשני ישנו בראשון לכן השלים עבודתו בשניהם.

חלק שני הודפס בשנת תרל"ד, וחלק הראשון נדפס במשך שתי שנים בשנות תרמ"ג - ה', בתחלה רצה לקרוא לפירושו בשם "פנים חדשות" ע"ש עבודתו שזקק את סיגיו והסיר בדיליו עד כי פנים חדשות היו לו אך מכיון שכבר שומה בלבו לקרוא לכלל חיבוריו בשם הר המוריה לכן קרא לפירושו זה בשם פרטי "שער החדש" ולחלק עשרת הדברות קרא בשם "פתח הדביר". הספר נדפס בהסכמת הגאון ר' יצחק אלחנן מקאוונא ז"ל, והג"ר רפאל יו"ט ליפמאן בעל עונג יו"ט ולה"ה [אחר שהשלים להדפיס ספר זה הדפיס ספרו

הנודע "ס' הר המוריה" על רמב"ם הל' עבודה וקרבנות, גם גרפס ממנו פי' לפסח ליל שמורים על הגדה של פסח, וס' מי השלח על אגדות הש"ס. בכתב יד נשאר חיבור גדול ד' כרכים על ירושלמי, עוד חיבור הי' בידו - ג"כ על ספרים כאלו שנדמה למת מצוה - שני כרכים גדולים על "הלכות גדולות", ונשרפו כולן].

הג"ר מאיר יונה אמנם האריך ימים יותר משבעים שנה, נולד בשנת תקע"ז ונפטר לב"ע בתרנ"א, אבל פקדו אותו צרות רבות, גם נמשך הדפסת הספר יותר מדאי, הקדמתו לס' העיטור ח"א חותם בשנת תרל"ו, והתחיל להדפיסו אך בתרמ"ג (גם גרפס לסירוגין) וכמ"ש בהקדמתו לחלקו האחרון [דחלק הראשון], "דחלק הראשון חברתיו תיכף אחר אשר יצא ח"ב בשנת תרל"ד לפ"ק ואמרתי אז בלבבי להחיש ולגמרו למען ידבקו איש באחיו, אמנם רבות מחשבות וגו' ומחשבה מועלת אף לדברי תורה".

ובאמצע הדפסתו נסתלק בנו בכורו הגאון ר' אברהם אהרן ז"ל בשנת מ"ט לחייו וכמו שכותב שם בהקדמה, "והנה בעסקי בהדפסת זה החלק נאבד ממני אבדה יקרה אשר מאנה הנחם נפשי ע"ז הוא בני הגאון חריף ובקי בחדרי תורה כקש"ת מו"ה אברהם אהרן ז"ל, ומבכה אותו מרה כי יותר שהי' חכם נחבא אל הכלים ורבים נהנו לאורו, וכחו הגדול בירושלמי הי' על אחת שבע מבבלי, נפטר ביום כ"ה שבט שנת מרד"ת לפ"ק. גם בהקדמה לח"ב כותב, המון תלאות וצרות רבות ורעות סבבוני מצאוני ועלי היו כולנה שכול ודוחק לא רפו ממני (יאמר ד' למלאך המשחית רב לך הרף ידיך) ויהי' לי למזבח כפרה ועל הכל יהי' שם ד' מבורך ולולא תורתך שעשועי אז הייתי ככלי אוברד, ואע"פ כן לא חת ולא נרתע מלהמשיך בעבודתו וגמרו להביאו בדפוס.

ומעתה נבא לביאורים ופירושים לס' רבינו ירוחם:

ספר מגיד לאדם ומגיד מישרים

"הרב מהר"ש יונה עשה באור לחלק אדם וקרא שמו מגיד לאדם ולמישרים קראו מגיד מישרים ונאבדו". הרב המובהק ר' שבתי יונה, תלמיד סרכין תלתא, מהר"א ששון [בעל תורת אמת], ומהר"א די ביטון [בעל לחם משנה], ומהר"י עזרא [בעל עצמות יוסף], בומן מהרש"ח ומהר"ח"ש, גרפס ממנו ס' שי למורא (שאלוניקי ת"ג), שו"ת וקצת סוגיות ודבורים ולשונויות בעל הטורים, וזה הוא רק מקצת ממה שכתב והכינם כבר לדפוס וכמ"ש בנו בהקדמת הספר.

בפתיחת הספר כתב המחבר, "עם שבאמת איני כדאי וראוי לחבר ס' ומכ"ש בענין הנוגע לענין דינא, אמנם חברתי לתלמידי אשר הם בני גילי ואע"פ שיש גדולים ממני בחכמה ובמנין כו' כי אם צעיר אני לימים מ"מ הזקנה קפצה עלי והרי אני כבן שבעים שנה, כ"ש עכשיו בשנה זו השע"ה גברו עלי חלאים ומחמת אימת מות גמרתי

י. מלבד פטירת בנו בכורו בשנתו המ"ט וכדלהלן, נפטר בנו הצעיר ושני ילדיו אחריו, ובתו הבתולה בגיל עשרים, גם מתו נשי שנים מבניו, ועוד צרות רבות, רחמנא לישזבין (תולדותיו בסוף ס' מתיבות - ירושלים תרצ"ד).

אמרתי אעלה קצת ממה שחדשתי, וע"כ קראתי שם הספר הזה שי למורא שהוא תקרובת שעשיתי מחמת היראה גם רמזו שמי, וד' יזכנו שיבא אל הדפוס ספר זה וספר מגיד מישרים שהוא ביאור על חבור רבינו ירוחם ז"ל ע"כ.

וגורל¹ הכתבים כותב שם בנו, "דכשאביו עדנו באיבו לקח אותו אלקי' לחסות תחת כנפיו, ואחיו הגדול שם לדרך פעמיו להחיות את נפשו, ונשארו הכתב יד ביד אמו, גם היא נאנחה לא מלאו הימים הלכה למנוחות, ולא ידענו מה הי' לקצת חי' א"א ז"ל, וביחוד פי' ספר מישרים מרבי' ירוחם בנו' בפתיחת ספר זה ובתוך הס' בשנים וג' מקומות, וזה הי' ידוע ומפורסם כי כל ימיו עסק בו כאשר הגד הוגד לי מפי מגידי אמת רבים ונכבדים גדולים ומזוכים גדולי הדור חבריו ותלמידיו אתה ד' תשמרם לעד וספר זה הי' רב הכמות והאיכות שהי' מברר כל דין ודין בפלפול עצום עם כל הפוסקים ראשונים ואחרונים ז"ל כאשר עיני רואות במעט קט קונטרסין שמצאתי ממנו זעיר שם זעיר שם אשר ע"ז הי' דוח לבי מאנה הנחם נפשי" ע"כ.

ספר ממה אשר

[1234567]

"ובמה"ר אשר שלם התחיל לחבר עליו כמו שתראה בס' ממה אשר ונפטר לב"ע בקוצר שנים". ס' ממה אשר (שאלוניקי תק"ח) יפרד לארבעה ראשים, תשובות, לשונות הרמב"ם לבאר הלכותיו בדיני נזקי ממון, בא בנתיבות יושר להרב רי"ו, ודרושים על כל פרשה, הביאור על רבינו ירוחם כולל מ' דפים בדפוס והוא על קצת נתיב א' ונתיב ה' מס' אדם, וכותב שם, היום ז"ך לחדש תשרי שנת הת"צ התחלנו ללמוד בס' הרב ר' ירוחם ז"ל.

בתשובות ניכר שהי' עדיין צעיר לימים שכן חותם בכולן גאם הצעיר, ובהקדמת חתן המחבר הג"ר רפאל חיים אברהם קובו ז"ל כותב, "הדור אתם ראו הנמצא כזה איש אשר גדלו המלך בחכמה בתבונה ובדעת, לאיש אשר אלה לו עליונים מבקשים, והוא חמא רבים נשא אויל חילופי, עודנו באיבו במספר שנים כ"ד ממא זימני" קל מן שמאי נפל מאי בעי בהאי ארעא, והקול גשמע מה זאת עשה אלקים, תורה מה תהא עליה".

קיב"ל תורה מאת הג"ר אברהם גאטניניו בעל פירת כסף, ביתו הי' בית ועד לחכמים תורה וגדולה במקום אחד, שקיל וטרי עם הגאון ר' משה אמאדיליו במ"ס דבר משה ועוד, נפטר ביום י"ד תמוז תצ"ב לפ"ק.

ספר נתיבות משפט

"והרב נתיבות משפט מעט מזער שביאר ונח נפשי' דרב". חיבור מופלא על קצת ספר מישרים לרבי' ירוחם חיברו מו"ה חיים אלגאזי מקושטא תלמיד המהרי"ט (נדפס בקושטא נדפסה תכ"ט), אף שהחיד"א כותב שהוא מעט מזער, הביאור סובב על כמה נתיבים

יא. בס' המעלות לשלמה – נא-אמון תרנ"ד, מדייק מזה דנפטר כשהי' בן כ"ד שנה, אבל בתולדות המחברים – מפרשי יד החזקה להרמב"ם (ירושלים תשס"ו), כותבים בערכו דנוולד בשנת תמ"ד ולפי זה הי' ימי חייו מ"ח שנים כפול במספר השנים.

שבם' מישרים, ותופס בדפוס יותר משלש מאות דפים, על שער הספר כתוב, "ספר נתיבות משפט הכינוג וגם חקרו הרב המובהק כמוה"ר חיים אלגאזי תנוח נפשו בעדן גן אלקים יראה לו והוא ביאור על קצת הלכות ספר מישרים שחבר האשל הגדול מגדולי המחברים רבינו ירוחם זלה"ה, און וחקר על כל קוץ וקוץ למצוא דברי חפץ, סמך להם כותל משנה וגמ' תלמוד, הוא השיב את גמולו והעמידו על מכונו מישרים הרחוב לו. גם בכנפיו נמצאו חידושי תורה שבכתב פירושי הלכות אשר לא באו לעונת הדפוס והמה בכתובים כתבן כסדרן במקום הראוי לו דבר בשם אומרו תולן חוצה לו".

בהקדמה לספר כותב הגאון המובהק ר' יעקב אלפאנדארי במליצה ישרה וארוכה בשבח המחבר והספר, ואעתיק מקצת דבריו, "אשרי שיאחו ויחזק בכנף מעיל חכמה, אשר גדלו המלך מכל אשר היו לפניו מוכתב למלכות כתוב עליו אונן, דן את הדין כאחד שבטי ישראל, האירו ברקיו עיני חכמים כוזהר הרקיע וכאור בוקר לאיתנו, ומתוך שנתו למדני שבחו, מכנף הארץ שלחו מתם לחקרו ולדרשו איש שלחו, עדיין לא הגיע לחצי כבוד ולצאת ידי חובתו, כי נפלא עשה בחיים חייתו, כי גם בלילה לא שכב לבו, הנה מטתו שלימה ויקץ משנתו, ביומא דמישלם זימנ' ויתמו ימי בכיותו, מחשבתו נכרת מתוך מעשיו ארוכה מארץ מידה, זה ספר תולדות אדם וחווה לעשות בהם משפט כתוב בית נתיבות ורבו יתירה מידי העבודה, ואולם בגורת עירין מקום שהנשמה תלויה ורק היא יחידה, בעודה בכפו קרי ותני, לא הספיק לגמרה עד שהכו אותו באצבע צרדה, וארה לחברה עם הממיילים בכל יום שליש בישיבה של מעלה"י.

והחיד"א כותב בשה"ג בערכו, שכתב הגאון הרב המג"ן להגאון הרב שער אפרים, דקושתו היא בספר קדוש וגורא נתיבות משפט, וישלח אחריו לקושטאנדינא שיהנה מאורו כי רב מומחה ובקי הוא.

שקיל וטרי עם חביריו, וכגון עמיתו הגאון ר' משה בנבנשת שכותב בספרו שו"ת פני משה (סוף תשו' א' שבח"ב), וז"ל "בימי חרפי כתבתי תשובתי הלזו, אחר זמן רב כמות עשרים שנה בא תשו' הרב המובהק כמוה"ר חיים שבתי זצוק"ל בדפוס והלא בספרתו הנו' סי' מ"ב [בתשו' מהרש"ש] וכבר כתב שם הרב שם ששלחו, ואשמחה כי כוונתי בכמה

יב. ועיי' עוד בספרו שו"ת מוצל מאש סי' ס"ו (תשובה זו כתבה בן אחיו הג"ר חיים אלפאנדרי זצ"ל שהו"ל את הספר ומתשובה נ"ו ואילך הוא ממנו) שמתמה על תשו' מהראנ"ח וכותב, "ועוד תמהו עליו מהרימ"ט ותלמידו הרב בעל נתיבות משפט ז"ל, ומעתיק תשובתו, אבל בן בתו בתשו' פני משה קיים דברי זקנו". (ועי' עוד סי' נ"ז שראה תשובה בכתב יד ממנו ומפלפל שם בדברי הנתיבות משפט, יעו"ש). ובספרו אש דת (הנדפס ביחד עם ס' מוצל מאש) מעתיק הגר"ח מדבריו בעניני דרוש בפ' שופטים ותצא עיי"ש.

ובתשו' מגיד מראשית (תשובה ב' - לאביו הג"ר יצחק רפאל אלפאנדרי ז"ל) פוסק שם בענין גפיהה בריאה כפשטות דברי רבינו ירוחם ודלא כמהרי"ט, והסכימו עמו הגאון בעל כנה"ג ובעל נתיבות משפט ובעל פני משה זלה"ה עי' שם תשובותיהם, וכותב שם הפני משה, "שראיתי לחזור על הדברים במה שהי' מקום להשתעשע קצת בדברי החכם השלם הפוסק נר"ו ובדברי החכם השלם עצום ורב כמה"ר חיים אלגזי נר"ו שר המסכים, אמנם עוד אחרת וכו' ועל ידו הסכים הרב הדיין המצויין כמה"ר חיים בנבנשת נר"ו על דא ודאי יש לדון וכבר חכך עליו החכם השלם עצום ורב וכו'", ומסיים "אמנם משאר הדברים הנאמרים באמת תמכו שני המאורות הגדולים הרבנים חיים שנים מזה אחד ומזה אחד גם אני מסכים והולך".

פרטים לדעתו והסכמתו, ובבא תשובת הרב הנז' ביתר הפלפול עברתי על כל דברי הרב הנז' במיתון והתבוננות ונלוה עמי באותו פרק החכם השלם הדיין המצויין כמהר"ר חיים אלגאזי זלה"ה ונשאנו ונתננו בדברי הרב בשקלא ושריא הכל בכתב, ומה שכתבתי בנו' נשאר ביד החכם השלם מוהר"ר חיים הנז' ולא ראיתיו עוד".

ובתחילת תשו' ז' שבח"א כותב, "כסלו השצ"ז, זה ^{מחצית} מה שהשבתי על קונטרס החכם השלם הדיין המצויין ארי' דבי עילאי כמהר"ר חיים אלגאזי זלה"ה שכתב עלה דהך מילתא, והדברים עתיקים, כי בפרק ההוא החכם השלם הנז' ה' בן כ"ב שנה כ"ב ונקי ואני הייתי כבן שלשים שנה וסדר זמנים יוכיח", ומתחיל, "אנוש כערכי כריע כאח לי החכם הותיק חריף ומקשה ונהירין לי' שבילי שמעתתא כמהר"ר נר"ו ספרי חיים פתוחים לפני במ ישמח לבי", ועי' שם שמפלפל בדבריו, [ומזה שהגר"ח נולד בשנת שע"ה ועדיין ה' בחיים בשנת תי"א כשנדפס תשו' המהר"ח ש, ועי' עוד בספרו נתיבות משפט שציין לס' מהר"ח ש. שוב מצאתי שחתום ביחד עם חכמי קושטא בשנת תמ"ז על פירוש יפה תואר (סדר שמות רבה), נמצא שנפטר בין השנים תמ"ז - תכ"ט].

חיבורו של רבי אהרן לפפא ז"ל

"הרב מהר"א לפפא הי"ל באור על רבי' ירוחם כמ"ש תלמידו הרב משכנות יעקב ונאכד". הרב הגדול והחסיד מוהר"ר אהרן לפפא אב"ד ור"מ מאגנאשיא ולעת זקנתו עלה לעיר אומיר ונפטר שם בשנת תכ"ז, נדפס ממנו ס' בני אהרן (אומיר תל"ד) תשובות לחו"מ ולשונות הטור וכ"י.

ועי' השער כתוב, "דיוכנו האל להוציא לאור כמה שאלות ותשובות דשייכי לשאר חלקי הטור", ובהקדמת חתנו ותלמידו הגאון מוה"ר יעקב נ' נעים בעל מח"ס משכנות יעקב כותב, "אחת שאלתי מאת ד' מי שהראנו בעליונים הוא יראנו בתחתונים שאר ספריו כי רבו שימות על כמה מסכתות וחידושים על הל' הרי"ף והר"ן, וגם הביאור הגדול על רוב ספר ד' ירוחם ז"ל כי בעונותנו לא הספיק לגמור את הדבר עד שנתבקש בישיבה שלמעלה גם שאר ספרי תשובותיו ויעורני על דבר כבוד שמו להוציאם לאור העולם".

וחותנו הגאון מה"ר שלמה אלגאזי [עיין לעיל בפרק זקנת שלמה] כותב, "זה היום אנגילה ואשמחה בראותי זה הספר הנותן אמרי שפר אשר חבר הרב החסיד מר חתני זלה"ה, ומה גם כי המאריך בשבחו מקצר כי זה קרוב לארבעים שנה הכרתיו וראיתי חכמתו ובקיאותו בתלמוד ובפוסקים רב מאד, ועל שפתו יעלה חסידותו ותמימותו לבבו שלם עם ד' אלהיו", ועי' עוד בהקדמת תלמידו הגאון מו"ר יהודה לפפא והקדמת מוה"ר שלמה נ' עזרה, והקדמת הג' ר' אברהם די ביטון זלה"ה.

הוא וחותנו היו מן היחידים שלא נתפתו לש"ץ משיח השקר בעיר אומיר, לכן סילקו אותו מהרבנות והוצרכו לברוח מן העיר, וכה כתב להם הגאון מוה"ר יעקב ששפרטש זצ"ל (ס' קיצור ציצת נובל צבי), "יכין ובוועו העמודים והמכונות אשר הבית נכון עליהם בחכמה וביראת חטא אין עזרה נעלת עליהם שלומי אמוני ישראל ה"ה החכם השלם הדיין המצויין כמהר"ר אהרן לפפא נר"ו והחכם השלם איש שהכל בו שקול כרובא של סנהדרין כמהר"ר שלמה אלגאזי נר"ו".

גוספח ונתאר הביאורים ופי' שנתחברו על ספרו של רבינו ירוחם מימי החיד"א עד זמנינו, ומהם נראה שקבלת הזקנים קביעא וקיים:

חיבורו של רבי אפרים זלמן מרגליות בעל בית אפרים

הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות מבראד, נולד בשנת תקכ"א, תלמיד דודו הג"ר סעגד מרגליות אב"ד סאטנוב, חיבר כמה חיבורים שו"ת בית אפרים, ראש אפרים על יו"ד, שערי אפרים על קריה"ת, מטה אפרים ועוד, לא קיבל עליו עול הרבנות אלא תורה וגדולה התאחדו אצלו בפונדק אחד, נפטר בשנת תקפ"ח.

נשאר ממנו חיבור שהתחיל לכאר דברי רבינו ירוחם בס' מישרים, אבל אינו לפנינו רק דפים בודדים, דברי רבינו ירוחם העמיד באמצע העמוד ומסביבו כתב חידושים, נדפס בס' זכרון - אבן ציון, ירושלים תשמ"ו, עמ' נח-צו, ונפסק באמצע, הביאורים כולל רק רובו של ח"א כהל' דיינים של רבינו ירוחם, גם נברך עמו "פסקי הלכות וחידושים מפ' זה בורר, ועוד חדו"ת ותשובות שהוספס שם.

בחיביו מזכיר וכותב דודי התורת חיים, גם על המהרש"א כותב "וכ"פ אדוני אבי זקני מהרש"א, והוא בכתב ידו של הבית אפרים, בעמ' צ"ד כותב "ויתבאר לקמן אי"ה חלק י"ג", שמזה ניכר שהי' ניכר שהי' המשך להחיבור, אלא שלא הספיק לגמרו וכערותו של החיד"א.

ספר ישא ברכה

ס' ישא ברכה. סובב והולך על הל' הנשר הגדול רבינו ירוחם זלה"ה חלק חוה נתיב כ"ב על הל' קידושין ונשואין, נתחבר ע"י הגאון ר' יהודה שמואל אשכנזי, ונדפס בליוורנו שנת תקפ"ב, בהקדמתו כותב המחבר "מי שהחיינו והגיענו לראות בגמרה של תורה חלק זה הוא ברחמינו יעזרינו לברך על המוגמר חלק שני על נתיב כ"ג וכ"ד בקרב ימים".

גם נדפס ממנו ס' גזע ישי, כללי דינים על סדר א-ב, כמ"כ ידוע סדרת חיבוריו, הלכות ודינים לימות החול ושבת ולימי החגים שנדפס צמוד עם הסידור ומחזור (וכדוגמת הסידור דרך החיים להגאון החוות דעת), הראשונה לימי החול נקרא "בית עובד", סידור לשבת נקרא "בית מנוחה", לשלש רגלים "בית מועד", ומחזור לר"ה בשם "בית הזכרון", וליה"כ "בית הכפורת", ולחג הסוכות "בית השואבה".

נולד בטבר' לאביו ר' יעקב בשנת תק"מ, ונפטר בתר"ט בעת נסיעתו בדרך כשר"ד והוספד ע"י הגאון ר' חיים פלאג'י זצ"ל"ד, זאת אומרת דאף שימי חייו הי' כשבעים שנה לא השלים את ספרו ישא ברכה או אולי נאבד.

ג. נדפס בליוורנו שנת תר"ב. הספר כולל מערכות מאות אל"ף עד יו"ד, וכותב על השער "השתא הכא זה ספר הראשון מאל"ף ועד היו"ד, מאי דנפיק אבראי, והי' הנשאר בציון מאות הכ"ף עד גמירת אות התי"ו ספר השני הא בביתא גזואי, על מזבח הדפוס מדפ"ס ועולה, ובקרב ימים גם הוא יעלה בעזר צורי ושדי", ולא יצא לאור מעולם.

יד. ובספרו מועד לכל חי (סי' כ"א או ל"ה) כתב, בדינים השייכים למינים הראויים לסכך האריך הרחיב עמית בתורה הרב המופלא אי"ש צדיק בספרו הנחמד "בית השואבה" וראוי לומר עליו

ספר שנות חיים

ספר שנות חיים. הוא ביאור רחב על ב' נתיבים הראשונים שבחלק אדם לרבינו ירוחם, חיברו הגאון ר' ראובן חיים קליין אב"ד גלילות דאוידקאף שבקירבת עיר מונקאטש. הספר יצא לאור בשנת תרל"א בהסכמת מרן בעל הדברי חיים זי"ע והגאון בעל שואל ומשיב זצ"ל.
1234567 ת"ח

מוציאו מעיר קראקא, למד אצל החת"ם ומהר"ם אש זלה"ה, נו"נ עם הגאון הגדול ר' יוסף שאול גאמזאהן ז"ל, ובפרט בבירור דברי רבינו ירוחם כפי שכותב בהסכמה שלפניו, "והנה כבר כתב לי כמה פעמים הרב המחבר נ"י איזה דברים בחיבור רבינו ירוחם ז"ל ומה שהעלה עליהם", וכן בפנים הספר (נתיב ראשון ט', א) "זה שאלתי את הגאון דק"ק לבוב שיחי' והשיב לי זו"ל בקיצור וכו'", (נתיב שני י"ד, ג) "וכן הסכים לזה הגאון מלבוב נ"י", כמו כן נזכר בדברי שאול - יוסף דעת (סי' שמ"ח סעיף א') שכותב "אחר זמן רב הראני הרב מו"ה חיים בעהמח"ם שנות חיים" וכו'.
1234567 ת"ח

וזוה לשון הגאון רבי יוסף שאול בהסכמתו "והנה ראיתי שיחי' המחברת הלז כלול בהדרו כי דברי רבינו ירוחם בכללות משוכש ומלא טעותים בהעתקת הספר וגם סתומים וחתומים והמגיד מישרים קראו ירוחם טמירי, והוא טמיר ונעלם ובספרו יתבארו הדברים, ע"כ אבקש לאחב"י להיות בסומכי נפשו ולאמר לו אתה תקום תרחם ירוחם, וזכות רבינו ירוחם יעמוד להם ולנו כי יבא הגואל במהרה בימינו אשר מבואר בפסיקתא כי שמו ירוחם".

גם הג"ר מנחם א"ש הסכים על ידו וכותב, "כה הראני ידיד נפשי כו' והדברים ראויים ע"פ דרך הישר והנה כבר הסכימו על ידו הני תרי גברא הגדולים דק"ק צאנו ודק"ק לבוב יחי', יהי' זוכה שיוכל להוציאם לאורה ובזכות קדושת רבינו ירוחם זצ"ל ירחמנו עושהו לבצע מעשהו הטוב".

הסתופף בצלו של מרן בעל הדברי חיים זי"ע שכיבדו והעריכו מאוד, ובהסכמתו על ספרו כותב "הן הקריב לפני כבוד ידידי הרב המאה"ג החרף ובקי החסיד כש"ת מו"ה ראובן חיים נ"י וכו'". כן היה מקושר עם מהרי"א מזידיטשוב זי"ע, ובמכתב הנדפס בירחון כרם שלמה (שנה ד' קונטרס ג') מזכיר באמצע ש"בגליל דעווידקאף ישתדל ה"ר ראובן חיים נ"י על סך עשרים ר"כ".

ברוך שחלק מחכמתו כי צלל במים אדירים והראנו נפלאות מתורתו, וחבל על דאבדין כי לא השלים חפצו ובתורתו ומי יביא לנו תמורתו, ואפי' בחלק הזה נשארה מלאכתו, והיתה מנוחתו תנצב"ה, ותראה בבית השואבה שם שכתב, הדינים השייכים לשיבה בסוכה כתובים לקמן קודם הקידוש, ועגמה נפשי כי שם לא יש רמוז מזה ע"כ.

ובנו כתב שם בסוף הספר, להודיע צערי לרבים כי הן בעון, השי"ת לקח את אדוני מעל ראשי הוא הרב המפורסם אדוני אבי ועטרת ראשי עודנו מתעסק במלאכת שמים בספרי היקרים האלה נקרא אל השמים מעל ונסע למנוחות ואותנו עזב לאנחות, וחלק זה הספר הנחמד בית השואבה כולל כל דיני סוכה וכו', יצא לאור רובו ככולו בחיים חיותו, ואת היותר נשאר גנוז אצלי ימים שיש בהם ירחים מדלית איסר לגמרו לולי ה' שהי' לי להמציא לי דמי ההוצאה.

[אוצר החכמה]

הג"ר ראובן חיים כתב גם על שאר חלקי רבי' ירוחם, אלא שלא הי' בידו די כסף להדפיסו וכמ"ש בהקדמה "כי אין לכסף מוצא סעיפי ישיבנו למחר ולהחיש להביא לבית הדפוס כעת על ב' נתיבים, וה' יהי' בעזרי להוציא לאור בקרב הימים על שאר הנתיבים", בתשובה שכתב בשנת תרל"ב לאחר הדפסת הספר הוא כותב, "וכבר ישבתי ב"ה דעת הרמב"ם כו' כי המה בפנקסי ושם ימצא גם הפי' על דברי ירוחם", אבל לא זכה להוציא מחשבתו לפועל, כי בחורף תרל"ג נפל למשכב ונסע לווען לדרוש ברופאים, ושם נפטר בשנתו המ"ז לימי חייו ביום כ"ב טבת תרל"ג.

בנו ר' ירוחם קליין ז"ל ממונקאטש נפטר ג"כ בדמי ימיו בשנתו המ"ז ביום כ"ט שבט תרע"ח, וכפי המסורת במשפחה הי' ביד בנו ע"ה כתב יד שהמשיך לפרש דברי רבי' ירוחם המשיך לחיבורו של אביו.

מיוצאי חלציו, הג"ר ראובן חיים קליין אב"ד סנינא, מח"ס מטה ראובן על יו"ד, שנרפס בשנת כרכו"ת חיי"ם (תרצ"ח), היה חתן הרה"ק ר' ישעי' לע קערעסמירער וצוק"ל, נהרג בשנות הזעם הי"ד. כמו כן, הג"ר דוד שפירא מח"ס שו"ת בני ציון מחסידי מונקאטש ומחכמי ירושלים, נודע בשיטתו אודות הקו התאריך ועוד, נפ' בשנת תשל"א. גם הגאון ר' מרדכי שפיעלמאן ז"ל מחבר סדרת הספרים תפארת צבי על הוזה"ק היה מנכדיו של הג' ר' ראובן חיים ז"ל.

נסיים עם ספר חוקות הדיינים - לאחד מן הראשונים שמתוך הענין נראה שהוא ג"כ מעלמא דאתכסיא.

[אוצר החכמה]

ספר חוקות הדיינים (לתלמיד הרשב"א)

ס' חוקות הדיינים. דיני ממונות ואישות, לר' אברהם ב"ר שלמה ׳ טאזארטי תלמיד הרשב"א, נרפס לראשונה ע"י ר' נחמן נתן קורניל, בתוך "חמשה קונטרסים" שהו"ל בוניה שנת תרכ"ד ונבלע בקרבם, שוב לאחר מאה שנים הודפס בירושלים עם פי' מהגאון ר' אברהם אשכנזי ראשון לציון¹ הנקרא בשמו "שמרו משפט", ועם הערות מכנו ר' יצחק אשכנזי² בשם "כונן למשפט" על חלקו הראשון, הספר נרפס שם בשלשה כרכים בשנת תש"ל - תשל"ד, ב"כ דיני חשן משפט, וכרך א' הל' אישות, וכולל שמ"ו סימנים.

מו. הרב המובהק הג"ר אברהם אשכנזי, נולד בשנת תקע"א בלאריסה שביון, בקטנותו עלה לירושלים עיה"ק שימש שם כרב ור"מ ובשנת תרכ"ט נתעלה לכהן כראשון לציון, ידועים הסכמותיו המרובים בספרים שיצאו לאור בירושלים ועוד, נסתלק בט' שבט תר"מ, והספידוהו הרבנים הגאונים הג"ר אברהם פלאגי ז"ל, הג"ר יעקב שאול אלישר ז"ל, הג"ר שמעון סידאן ז"ל, נדפס ממנו שו"ת מהר"א אשכנזי (ירושלים תשנ"א).

מה שחשוב לנו לציין בענין פירושו על ס' חוקות הדיינים שחיבר תלמיד הרשב"א, שהגאון יש"א ברכה אמר עליו בהספידו שהי' בקי בכל הש"ס וכל תשובות הרשב"א כמאן דמנח בבסתי, בסוף תשובותיו הנ"ל נדפס הערותיו על תשו' הרשב"א ח"ג, שציין כל מקום שדיבר בו הרשב"א בתשובותיו האחרות או בשיטותיו, מביא דברי תלמידיו ובכללם ס' חוקות הדיינים, וכן מי שנותן נושא בדבריו, ובדרך זה דרך בפירושו מלא וגדוש בבקאות רב ומכל דברי הרשב"א השייכים לזה החיבור.

החיבור הי' ידוע בדור שלאחריו, וכגון בנמוקי יוסף על הרי"ף מזכירו במס' סנהדרין פרק זה בורר, הרשב"ם מביאו כמה פעמים בספריו, ובספרים של גדולי ספרד לאחר הגירוש מובאים דבריו הרבה, בשו"ת מהר"ם אלשקר, הירב"ז, המבי"ט, מהר"י ן' לב, אבל מאז עד לזמן החיד"א כאלו נעלם הספר מעל פני האדמה, הספר אמנם הי' מצוי בכמה כתבי יד (במבוא למהדורת תש"ל רישם כחמש עשרה כתבי יד שיגע וטרח לגלותם) אבל לא נדפס עד לשנת תרכ"ד וכנ"ל.

וזה לך לשון מהר"א אשכנזי שכותב בסיום חלק ב', "עד כאן מצאתי מס' חקות הדיינים ¹²³⁴⁵⁶⁷ והשאר הי' חסר, ד' יזכני לחזור על למודי כי בחפזון כתבתי את הכל, בראותי שכמה גדולים התחילו לחבר עליו ולא אסתייע להו לגמור, דין גרמא לסיים במהירות והכל בהשקפה ראשונה, מפני הפחד ¹²³⁴⁵⁶⁷ ח"ו שמא לא אבא עד גמירא, וברוך ד' שזכות אבותי הקדושים סיעני עד כה וגמרתי מה שמצאתי ממנו".

אב"י בנו הג"ר יצחק ¹²³⁴⁵⁶⁷ שהתחיל להוסיף על ביאורו של אביו, ולהשוות בין כתב יד אביו - שהעתיק הספר מכמה כתבי יד - להנדפס, ולבארו ולהרחיבו, לא הגיע אלא עד סי' צ"ג במהר"ק, ובמהר"ב עד לסי' נ"ו.

מהר"א לא פירש בשמם של הביאורים שנכתבו על ס' חוקות הדיינים [גם זה הוא מעלמא דאתכסיא] אבל ברשימתו של הרב יצחק בדאהב ז"ל (פרדס התורה והחכמה - ירושלים תרנ"ח) נמצא כתוב, "ואחד חכם ספרדי פלפל בדברי הרב המחבר פלפול עצום עד סי' ד' בכלל וקונטרס בן ט"ז דפים נמצא בישיבתי", ואכן באמצע ההדפסה נתגלה קטע בן ט"ז עמ' על ג' סימנים מהג"ר שמואל סורנאגה מח"ס פרשת הכסף על רמב"ם הל' ע"ז (שאלוניקי תקי"ח) ונדפס בסוף החיבור.

טז. הי' חבר בי"ד וראש ישיבה בירושלים, מראשי הכוללות, גבאי ושד"ר ביה"ח משגב לדרך, התרועע בתורה עם הג"ר אברהם ברוך מני ז"ל והג"ר יחזקאל עזרא ז"ל, כשייסד עמיתו ר' בנציון אברהם קואנקה ז"ל הירחון "המאסף", החל לפרסם בתוכו קטעים מס' חוקות הדיינים עם ביאור אביו והערותיו, גם הדיפס שם מחידושו, נפ' באלכסנדריה בשנת תרע"ו.